

az egész világot. Mert Eötvös nem volt sem elsodort, sem eltemetett, hanem diadalmas magyar!

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy vonásokban lerajzoltam a magyar fizikai kutatás útját. Ez az út az örök magyar út is, mely az elsodort és az eltemetett magyaron át mindig a diadalmas magyarhoz vezet. És ha visszanezünk erre az útra, akkor félelem nélkül és bátran tekinthetünk előre, mert tudjuk és látjuk, hogy mienk a győzelmes jövő.

FRÖHLICH PÁL

A kökénydombi Venus

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI HATÁR kopáncsi részén fekvő Kökénydomb a legjobban ismert ujabbkőkori telepünk. Nemcsak azért, mert 1929 óta, négyszer is megismételve, több, mint öt hónapon keresztül ásatta az egyetemi Régiségtudományi Intézet, hanem azért is, mert az ásatás eredményeiről hazai és külföldi szakfolyóiratokban és könyvekben számos beszámoló és összefoglaló leírás jelent meg.¹

Kiterjedésben és gazdagságban ma már egyetlen hasonlókorú telep sem versenyezhet vele, holott még mindig csak nagyon kis része van feltárva. Kivüle csak a bánáti csókai telep jöhetne számításba, amelyet 1907—1913 közt Móra Ferenc tárt fel, de sajnos soha sem publikált.²

A tiszai-kultúrába tartozó többi lelőhelyeinken³ vagy csak szórványos leletek kerültek elő, vagy kisebb ásatások voltak csupán, s így rendszeres megfigyelésekre — a kronológiai szempontból nagyjelentőségű bodrogkeresztúri⁴ telepet kivéve — alig-alig nyílt alkalom.

A kökénydombi és csókai telepek leletanyaga csak részben egyezik. Az előbbin az ú. n. tiszai-kultúra gazdag anyagát más, tiszta kőkori anyag nem zavarja; az utóbbin — bár a tiszai-kultúra is jelentősen van képviselve — a vincai típusok vannak túlsúlyban. Ennek az anyagnak szétválasztása, a vincai telep publikálása⁵ és a tiszán e lelőhely típusait tartalmazó ószentiváni VIII. lelőhely⁶ ismerete óta, ma már nem nehéz. Ez a munka mutatja a legjobban, mennyire kevert kultúrájú a bánáti terület az ujabbkőkori. És ez egészen természetes.

A Tisza vonalán nemcsak az északi területeken otthonos, de a Balkánról jövő kultúrák is eljutottak idáig s itt — mint a csókai leletek is igazolják — hatottak egymásra, vagy éppen keveredtek egymással.

Ennek az egymásrahatásnak és keveredésnek vizsgálata nem tartozik e dolgozat keretébe, bár igen hálás ősnéprajzi fejtegetésekre nyújtana alkalmat.

Nem szándékunk a kökénydombi telep tüzetes ismertetése sem. Csupán az 1942. évi ásatás két igen tetszetős és jelentős darabjával kívánunk foglalkozni.

Két női alakot formázó díszített edényről lesz szó (az egyik festett is), amelyek közül a teljesen épen maradt példányt, *kökénydombi Venus* néven kívánjuk bevezetni a szakirodalomba.

A női alak ábrázolása nem az ujabbkőkorból jelenik meg először. A kiváló művészeti alkotásokat ránk hagyott aurignaci és magdalenai korból — tehát a fiatalabb őskőkorból — több, köbefaragott női alakot ismerünk. Legyen elég az ú. n. brassempouyi⁷ és willendorfi⁸ Venusra hivatkozni, amelyekről minden idomtalanságuk ellenére sem lehet a művészi kiképzést eltagadni. Szaporíthatnánk a példákat, de ez a kettő is elég a törekvés sokezeréves történetébe való bepillantásra. Ezek az emlékek — akár reliefszerűek, akár valóban szobrok — mindig kőből vannak faragva s a termékenység szimbólumai.⁹

Az ujabbkőkor — művészeti igényekkel csak ritkán jelentkező — idolljai közt a női ábrázolás, mondhatnók, túlsúlyban van. Ezeknek a szerepét — kultikus rendeltetés, gyermekjáték — nem minden esetben lehet eldönteni. Egy részük, éppen a női ábrázolások, aligha tekinthető gyermekjátéknak. Bizonyítják ezt azok az edények oldalán alkalmazott, reliefszerű példányok, amelyek önállóan is megjelennek, s amennyiben ép edények oldalán jelentkeznak, soha sincsenek egyedül, hanem rendszeren domborművű állatképekkel együtt.¹⁰

A Körös-kultúra nagyméretű edényein található ilyen ábrázolások kétségtelenül a termékenység szimbólumai.¹¹ A Tordosról¹² ismert domborművű ábrázolások töredékeken maradtak reánk, így rendeltetésükről aligha lehet biztosat mondani. Nem hisszük azonban, hogy csupán ügyeskező fazekasok csapongó fantáziájának szüleményei volnának.¹³

A tiszai-kultúra zavartalan telepeiről eddig csak nemileg meg nem határozott példányt ismerünk.¹⁴ Annál jobban feltűnnek tehát ebben a kultúrában azok az ábrázolások, amelyeken edények oldalába karcolva, vagy kissé plasztikusan alkalmazva emberi fejeket ismerhetünk fel.

Legyen elég e tekintetben a csókai¹⁵ példányokra hivatkozni, amelyeknek díszítése a tiszai-kultúrára mutat. Ugyanide tartozik a nyíregyházi múzeum kenézlői¹⁶ talpasedénye is, amelynél határozottan fel lehet ismerni az arcábrázolásra való törekvést.

A kökénydombi telep 1929. évi ásatásának anyagából, igen nagyméretű edény töredékéről ismerjük.¹⁷ De ismerjük a szentesi múzeum régebbi anyagából¹⁸ éppenúgy, mint Szentes, Kúnszentmárton, Szentes-Nagyhegy ujabban feltárt leletei közt.¹⁹ Úgy látszik, ezek az ábrázolások vezetnek át arra a törekvésre, amelynél már nemcsak az arc, vagy éppen nem az arc van ábrázolva. Az ábrázolás nem is az edény oldalán foglal helyet, hanem maga az edényforma mutat női alakot.

E megállapítás ellenére is figyelmet érdemel, hogy ezzel a törekvéssel nem a tiszai-kultúrában találkozunk először. Ismerjük már a Körös-kultúrából is. Ilyen az ú. n. szentesi Venus, amelyet, mint megállapítani sikerült, a békésmegyei Öcsöd határában, a Mogyorós-halomban²⁰ találtak s jelenleg a szentesi múzeumban van.

Ez a darab, bár soha méltatva nem volt, nem ismeretlen a szak-

irodalomban. Az Archaeológiai Értesítő²¹ mint gombosi cserépedényt mutatja be, Bella Lajos²² pedig, mint Szentesen, zsugorított csontváz mellett talált, felfüggesztéssel edényt közli. A sokféle közlésből csupán annyi az igaz, hogy leletkörülményeit nem ismerjük.

Már alakja miatt is figyelmet érdemel. Alsó részének a fele ugyan hiányzik, de így is megállapítható, hogy mindkét lába külön volt alkotva, fara zsírpárnás, letört mellei pici nyílású fülecskék voltak, arca rövid, hengeres nyak oldalán, egy orrot jelző kidudorodó résszel és két szemet jelző vízszintes bevágással van jelezve.

Ez a — művészeti szempontból figyelmet alig érdemlő — edény, hazánk területén a legrégebb ilyenfajta példány. Jóval fiatalabb nála a most ismertetendő két kőkénydombi női alak, amelynek kora színvonalához mért művészi kivitele nem vonható kétségbe.

Sulyt ad ennek a leletnek az a körülmény, hogy egy lakóház padozatán, peremes tűzhely-töredék közelében, egyszerre két példányban is előkerült. Igaz, hogy az egyik példány annyira töredékes állapotban volt, hogy alakját s az emberi alak ábrázolására való törekvést csak a helyreállítás után, a csaknem hibátlan másik példánnyal egybevetve lehetett megállapítani.

A két példány (I—II. tábla) szerkezetileg teljesen egyezik. Mindkettő két részből áll. Az alsó rész, támlanélküli, számolyszerű szék, az egész ülő rész szélességébe kiterjedő két lábbal, két oldalán egy egy bütyökfülszerűen tagozott fogantyúval. A felső rész maga az emberi formára kidolgozott edény.

Az egyik példány (I. tábla) csaknem épen került elő; jobb oldalára dőlve feküdt s már akkor hiányos volt, amikor a ház elpusztult.

Hiányzott a bal láb alsó szárának kétharmada, a lábfejjel együtt (ez a képen sincs kiegészítve); a jobb láb, a comb közepétől végig; a jobb karhoz csatlakozó váll, az alatta helyetfoglaló lyukkal együtt; a díszítetlen felső rész hátuljának mintegy háromnegyed része; a hegybe szaladó elülső rész; a szék jobb lábának alsó fele; a bal láb teljesen, a fogantyúval együtt. (Ezeket a hiányokat a kiegészítésnél a meglévő formák alapján sikerült pótolni.)

Az edény egy támlátlan széken ülő nőt ábrázol, akinek mellé, karjai, háta, alsó lábszára, farának egy része, és a két far közti rész díszítetlen; a test többi részét a tiszai-kultúra jólismert motívumai díszítik, amelyek valósággal ruhaszerűen borítják a test legnagyobb részét.²³

Bemélyedő mintákkal díszített kőkori idolumok nem tartoznak a ritkaságok közé. Legyen elég a laibachi²⁴ ruhás alakokra hivatkozni. Szaporíthatnánk a példákat a bulgáriai Vidbol²⁵, a romániai Cucuteni²⁶ és az erdélyi Erősd²⁷ hasonló díszítésű példányaival, nem szólva a hazai és külföldi festett példányokról.

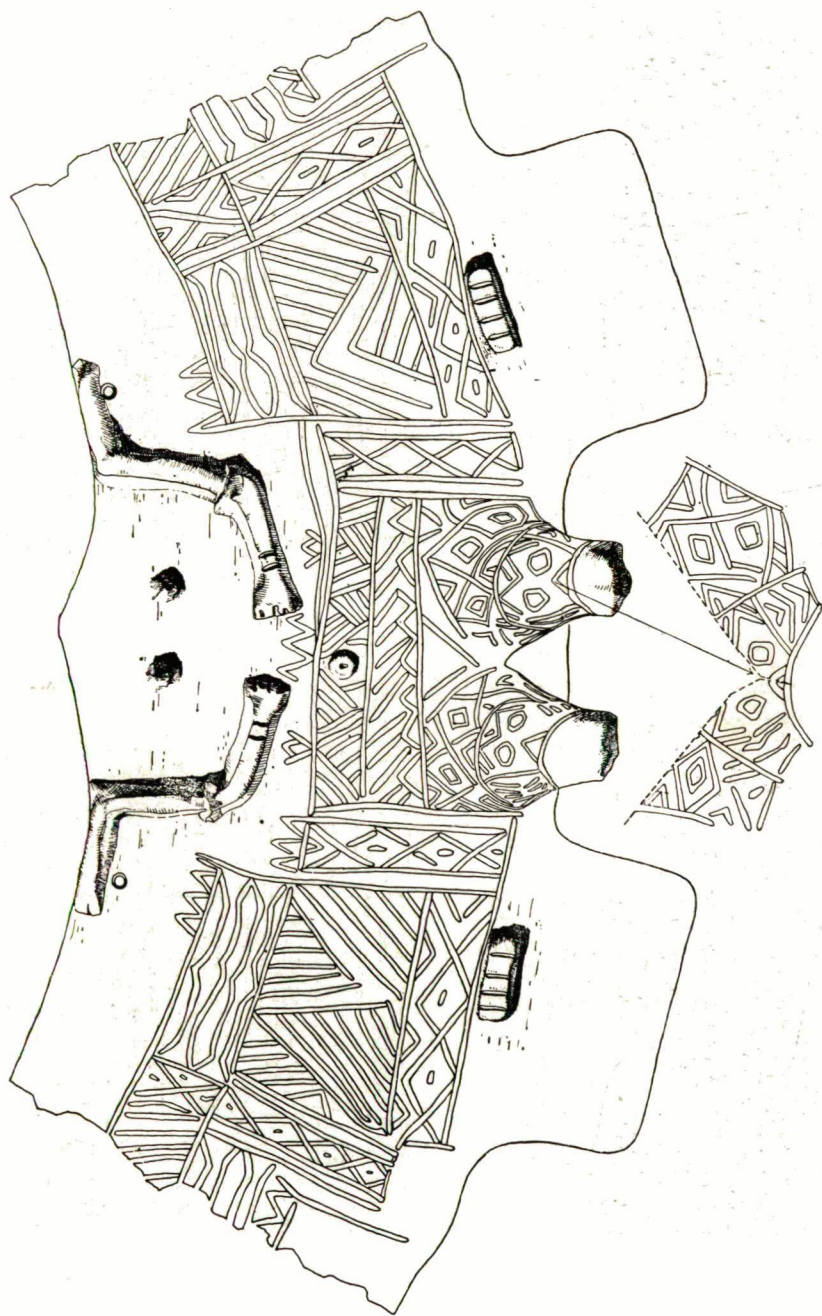
Az edény bemélyedő díseit egyszínű vörös okkerfesték takarja, amely helyenként a székre is lehúzódik. Ez annál feltűnőbb, mert a két far szabadon maradt része és a két far közt fekvő, három oldalán bemélyedő vonallal határolt négyszög festetlen. Festést magáról a kőkénydombi telepről is ismerünk. Bemélyedő mintákkal díszített edényeken éppenúgy előfordul, mint a zsugorított csontvázakon.

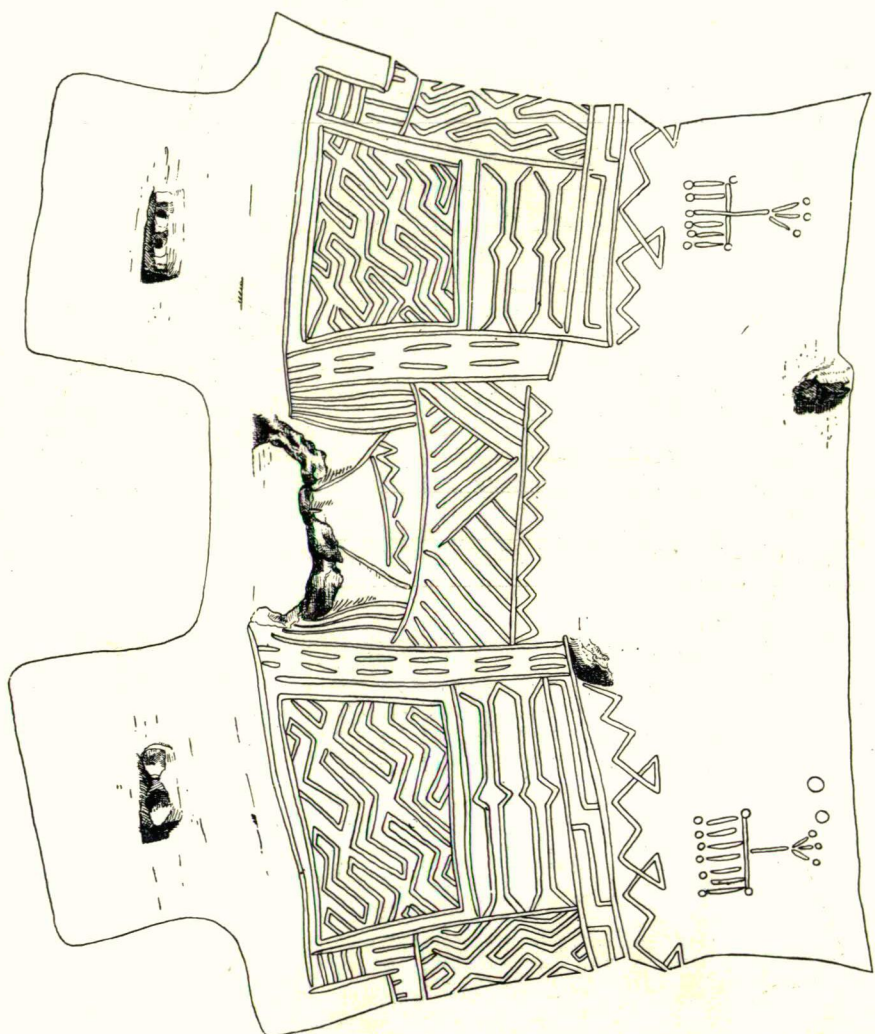
Az I. sz. kökénydömbi Venus

A 2. sz. kökénydombi Venus

Az 1. sz. kőkénydombi Venus

A 2. sz. kökénydombi Venus

Ezen az edényen való megjelenése inkább a testfestéssel, mint az edényfestéssel hozható kapcsolatba.

A díszítésminták a tiszai-kultúra legjellegzetesebb formakészletéből valók. Részletezésük helyett hivatkozunk a mellékelt fényképekre. (I. tábla 1—4.) és a kiterített rajzra (III. tábla).

A két lábszáron kívül, az üresen maradó háromszöggel hangsúlyozott Venus-domb, a díszítésmintán is átütő köldök, az ezzel arányban nem álló hegyes mellek, az öt ujjal ábrázolt bal, és négy ujjal ábrázolt jobb kéz, a két-két karpereccel díszített alsó-, és egy-egy kidomborodó karpereccel díszített felső-karok vannak ábrázolva. A fej és annak részei teljesen hiányoznak. A vállak alatt egy-egy lyuk van, de ezeknek nem lehet semmi köze a felfüggesztéshez. Ezt nemcsak az edény szerkezete, de a súlya is kizárja.

A másik, hiányos példánynál (II. tábla 1—4.) határozottan felismerhető a két farpofa, a fedetlenül maradt lábszárak kiindulása, az egyik oldalon a behajlított kar megmaradt csonkjá, a másik oldalon az edény peremén a töredékesen meglévő másik kar kiindulása. Megvan a bemélyedő díszítésekkel takart has egy része, de teljesen hiányzanak a meztelenül ábrázolt mell és a karok. Felismerhető, hogy a két comb és a has közti rész díszítetlenül maradt, de a háromszöggel erősen hangsúlyozott Venus-domb, valamint a két far között szabadon maradó, erőteljes bemélyedő vonallal határolt, de alsó oldalán szabadon maradt négyszög.

A díszítésmotívumok nem egyeznek teljesen az ép példány díszítésével. A különbségek és hasonlóságok jól megfigyelhetők úgy a fényképeken, mint a kiterített rajzon. (IV. tábla) Ezek is a tiszai-kultúra formakészletéből valók. Az edényen festésnek nyoma sincs és nem is volt.

Feltűnő az edény egyik oldalán, a perem alatt fúrt két lyuk. Valószínűleg a másik oldalon, a megfelelő mintán túl is volt kettő, de ezek letörték. Hogy ezek itt sem szolgáltak felfüggesztésre, az edény szerkezetének és súlyának ismeretében nem szorul bizonyításra. És ez kétséget támaszt a szentesi Venus felfüggesztését illetően is.

Semmi bizonyítékunk nincs reá, de az edény karcsúbb, magasalakja megengedhetné azt a gondolatot, hogy férfi ábrázolásával van dolgunk. Ennek a gondolatnak azonban a Venus-domb mindkét alakon azonos ábrázolása, sőt hangsúlyozása ellentmond.

Mint láttuk, sem egyik, sem másik edényen nyoma sincs a fej ábrázolásának. Felmerülhetne az a gondolat, hogy a fej és részei az edényhez tartozó fedélén lehettek ábrázolva. Tömegével ismerjük azokat az emberi arcképes edényfedőket, amelyek a vincai típusú edények csoportján magán a névadó helyen²⁸ éppenúgy előfordulnak, mint Csókán²⁹ és Tordoson³⁰. Ezek az edénynyakra huzható fedők azonban a tiszai-kultúrában eddig még nem fordultak elő. Az ilyen fedőhöz feltétlenül egy síkban haladó, egyenes szájperem szükséges. Edényeink közül a jól kiegészíthetőnél nincs meg ez a perem, a másikon pedig semmi sem bizonyítja, hogy valóban ilyen volt.

Igy kell tehát egészen tekinteni ezeket az edényeket, ahogy vannak. A teljes példánynál ez nem is kétséges. És ez sem meglepő.

Már a Kőrös-kultúra idoljainál is tapasztalhattuk, hogy a hang-

súly soha sem az arcon, hanem az erősen kidolgozott zsírpárnás faron³¹ és igen sok esetben az elsődleges nemirészeken³² van, amelyek igen sokszor egyedül jelennek meg az alig felismerhető testen. Edényünkénél is a far, a mellék és a Venus-domb háromszöge vannak hangsúlyozva, s azokon túl még csak nem is törekedett a művész az arányok betartására. A fődolog a nemi jelleg nyomatékos kifejezése volt.

Az említett testrészek hangsúlyozása nem áll egyedül. Ugyan-ezek vannak előtérben a philippopoli³⁴ ülő női alakon is. Ez a szobrocska, amelynek korát pontosan nem ismerjük, mind a szerbiai, mind az ukrainai ujabbkőkori darabokkal éppenúgy kapcsolatban van, mint a Földközi-tenger keleti medencéjének bronzkori alakjai-val.³⁵ Igaz, hogy ennek álarcszerű feje és arca is van.

A Venus-domb ábrázolásának jelentőségére legutóbb Wilke³⁶ mutatott rá.

A figurális díszítésű edények magyarázatával e sorok írója is több ízben foglalkozott s jelentőségüket a termékenység varázslásában látta.³⁷

Ezt a gondolatot Wilvonseder³⁸ is magáévá tette, sőt ki is egészítette azzal, hogy mind a Kőrös-kultúrában, mind Tordoson edénytöredékeken a szarvas ábrázolása is gyakran előfordul, melynek kultikus és termékenységet varázsló jelentősége már régen ismeretes.³⁹

Hozzátehetjük még ehhez, hogy a Kőrös-kultúrában az eddigi leletek tanúsága szerint, tulnyomó a szelidíthető szarvasmarha-féle ábrázolása; szarvassal⁴⁰ (őzzel is⁴¹) csak egyetlen esetben találkozunk. Szarvasagancsábrázolás azonban már a Kőkénydomb első ásatásából előkerült⁴², alig pár méter távolságra a most ismertetett női-alak-ábrázolásoktól. Ha nem is keresünk a két darab közt összefüggést, előfordulásukat meg kell említeni.

Az eddig elmondottak alapján meg kell állapítani, hogy éppenúgy, mint az előző kultúrák domború női alak ábrázolásai, a mi darabjaink is kultikus rendeltetésűek, s ha nem is a termékenység istennőjét, de mindenesetre hasonló rendeltetésű bálványfélét látnunk bennük.

Jelentőségüket csak növeli, hogy e két példányon kívül sem múzeumaink anyagából, sem a szakirodalomból többet nem ismerünk.

Ezidőszerint ezek az edények a Kr. e. 3000 táján virágzásnak indult tiszai-kultúra legszebb művészi alkotásai, amelyek mellett a kőkénydombi csörgő is háttérbeszorul.⁴³

BANNER JÁNOS

Jegyzetek: ¹ Lásd Banner János következő dolgozatait: *Adatok a neolitikori lakóház kérdéséhez.* Dolgozatok, 1929. 115—125. — *Beiträge zur Wohnungsfrage der Theiss-Kultur.* Prähist. Zeitschrift. Berlin. 1930. 184—193. — *Ornamentierte Hausverzierungen im Neolithikum.* Ipek. Köln. 1930. 122—123. *Die steinzeitlichen Klappern von Gleinitz und Kopáncs-Kőkénydomb.* Alt-schlesien. Breslau. 1931. 153—156. — *A kőkénydombi neolitikori telep.* Dolgozatok. 1930. 49—106. — *Agyagból készült láda a neolitikumból.* Arch. Ért. 1931. 253—256. — *A hódmezővásárhelyi múzeum régészeti osztályának első öt éve.* 1934. 26—35. — *Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig.* I. kt. 32—42. *Ujabb ásatások a Kőkénydombon.* Folia Archaeologica, 1942. s. a. — *Az ujab-*

kőkori lakóház kutatásának mai állása. U. ott, 1943. s. a. — ² Az összefoglaló és kiértékelő leírás Foltiny István tollából a Régiségtudományi Intézet nyomásra kész kéziratai közt van. — ³ Tompa Ferenc, *A szalagdíszes edények kultúrája Magyarországon*. Arch. Hung. V—VI. kt. 39—60. Továbbiakban Tompa I. — ⁴ Tompa Ferenc, *A neolitikum Bodrogheresztúron*. Arch. Ért. 1927. 31—49. — ⁵ Miloje Vasić, *Preistoriska Vinča*. Beograd, I—IV. kt. — ⁶ Banner János, *Adatok Vinča legrégibb kultúrájának kronológiájához*. Hekler-émlékkönyv. s. a. — ⁷ Hoernes—Menghin, *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa*. 1925. 165. l. 2—a—b. ábra. — ⁸ U. ott. 121. l. 1. ábra. — ⁹ Legujabban Leonhard Franz, *Symbolik der Europäischen Urzeit*. Hermann, *Handbuch der Symbolforschung*. Bd. II. 1941. 13—14. l. — ¹⁰ Banner János, *Die Ethnologie der Körös-kultur*. Dolgozatok. 1937. I—II. tábla. — Lásd még Dolgozatok, 1932. III. tábla. 4. — ¹¹ Dolgozatok, 1937. 45. l. — ¹² Hoernes—Menghin i. m. 305. l. — Roska Márton, *Az ősrégészet kézikönyve*. II. kt. 278. l. 173. kép. — Jon Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. Bericht. R. G. K. 1932. Taf. I. 3., 9. — ¹³ Mint azt Buttler, a Köln-Lindenthali telep egyes darabjairól mondja. Werner Buttler und Waldemar Haberey, *Die Bandkeramische Ansiedlung bei Köln-Lindenthal*. Römisch-germanische Forschungen. Bd. 11. S. 122. — ¹⁴ Banner János, *Neolitikus telep a kopáncsi Kiss-tanyában*. Dolgozatok, 1933—34. IX. tábla 4. — A csókai telepen talált idolkok nem kétségtelenül tartoznak a tiszai-kultúrába. — ¹⁵ Egy darab a szegedi múzeumban. — ¹⁶ Tompa I. XLI. tábla 1a-b. — ¹⁷ Dolgozatok, 1930. XXXV. tábla 5. — ¹⁸ Tompa I. XL. tábla 11. — ¹⁹ Csallány Gábor, *Gesichtsdarstellungen auf Gefäßen der Theisskultur*. Germania, 1939. Taf. 15. — ²⁰ Banner János, *A kőkori élet Békés vármegyében*. Gy. D. 4. 41. l. és I. tábla alsó kép. — ²¹ Arch. Ért. 1908. 284. l. — ²² Balla Lajos és Hillebrand Jenő: *Az őskor embere és kultúrája*. 135. l. — ²³ Vannak, akik ezt a díszítést a test tetoválásával hozzák kapcsolatba. Ismerve a mainál sem kedvezőbb időjárási viszonyokat, az egész testet borító tetoválásnak nem látjuk az értelmét. Elgészen más volna egy-egy varázsló jelentésű minta a test jöltakart különböző részein. — ²⁴ Hoernes—Menghin i. m. 347. — Roska i. m. 190. l. 115. kép. — ²⁵ Hoernes—Menghin i. m. 317. l. 4. kép. — ²⁶ U. ott: 299. e. 1—2. kép. — Roska i. m. 199. e. 124. kép. — ²⁷ Roska i. m. 198. l. 123. kép. — ²⁸ M. Vasić i. m. II. kt. 102, 117—154. kép és XLI—XLVII. tábla. — ²⁹ Két töredék a szegedi múzeumban. — ³⁰ Roska i. m. 277. l. 171. kép. — ³¹ Dolgozatok, 1931. VIII. tábla 8., IX. tábla 4. — ³² U. ott, IX. tábla 1—2. — ³³ U. ott, III. tábla. — ³⁴ Hoernes—Menghin: i. m. 319. l. 1—a—b. kép. — ³⁵ U. ott, 312. l. — ³⁶ Georg Willke, *Die Heilkunde in der europäischen Urzeit*. S. 37. — ³⁷ Lásd egyebek közt a 9. jegyzetben hivatkozott értekezést. — ³⁸ Kurt Wilkonseder: *Die Venus von Drassburg*. Germania, 1940. S. 5. — Munkájában még más magyarországi kultúrába tartozó leletet is említ; pl. Békásmegyerről, a fiatalabb lineáris kerámiából. Lásd Tompa Ferenc, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. Bericht. R. G. K. 1934—35. Taf. 8. Abb. 3. — M. A. G. Wien. 1939. Taf. II. (VIII.) Abb. 6. — ³⁹ U. ott, S. 6. és 39. jzt. — ⁴⁰ Dolgozatok, 1932. XVIII. tábla 1. — ⁴¹ U. ott, 1935. XXI. tábla 22. — ⁴² U. ott, 1930. XXXV. tábla 2. — ⁴³ U. ott, 1930. XXVIII. tábla.